

Nederlandse oplegger bij:

'A Question of Faith'

ckm!

**CENTRUM
KINDERHANDEL
MENSENHANDEL**

Een verkennend onderzoek naar de rol van religie in de levens van West-Afrikaanse migranten¹

Opgesteld door het Centrum tegen
Kinderhandel en Mensenhandel (CKM)

September 2021

¹ Onderzoek uitgevoerd door Noortje Luning, i.s.m. Rijk van Dijk en Laurens ten Kate.

INLEIDING

De afgelopen jaren heeft het Centrum tegen Kinderhandel en Mensenhandel (CKM) zich blijvend ingezet voor een efficiëntere aanpak van West-Afrikaanse mensenhandel, een slachtoffergerichte aanpak waarin de bescherming de hoeksteen vormt. In 2019 was een sterke stijging zichtbaar van migranten van West-Afrikaanse afkomst, die mogelijk slachtoffer waren van mensenhandel.² De oorzaak van deze stijging is tot op heden onbekend, ondanks de aangenomen motie Segers/Buitenweg uit 2019 die oproep om onderzoek te doen naar de onderliggende oorzaken van deze stijging.

Al geruime tijd bestaat de zorg dat West-Afrikaanse migranten die mogelijk slachtoffer zijn van mensenhandel uit beeld van de opsporing en de hulpverlening verdwijnen en dat het zicht op (mogelijk) onderliggende mensenhandelnetswerken verloren wordt.³ In de praktijk worden deze mensenhandelzaken vaak vroegtijdig geseponneerd, al dan niet vanwege het ontbreken van bruikbare verklaringen en opsporingsindicaties. Het ontbreken van een kansrijke verklaring en opsporingsindicaties kan leiden tot de aanname dat het niet om een slachtoffer van mensenhandel gaat, waardoor ze niet in aanmerking komen voor verblijfsrechtelijke bescherming conform de verblijfsregeling mensenhandel.

Een eerder opsporingsonderzoek, genaamd Koolvis (2006), heeft echter laten zien dat West-Afrikaanse slachtoffers mogelijk vanwege religieuze rituelen niet (gedetailleerd) durven te verklaren over hetgeen zij hebben meegemaakt. Hierbij ging het om voodoo-rituelen die worden gebruikt om slachtoffers te binden aan hun mensenhandelaren. Enerzijds om ervoor te zorgen dat schulden worden afgelost, anderzijds om te voorkomen dat ze in Europa contact zoeken met de politie.⁴ In de Koolviszaak is in deze context bijvoorbeeld een dominee ingezet om de slachtoffers te bevrijden van voodoo-invloeden, opdat zij zich vrij voelden om (gedetailleerd) te verklaren.⁵ Voodoo-rituelen worden dus vaker in verband gebracht met West-Afrikaanse slachtoffers.

Tot op heden ontbreekt het echter aan bredere kennis bij de hulpverlening en politie over de rol en betekenis van religie in de levens van West-Afrikaanse slachtoffers; denk daarbij niet alleen aan voodoo, maar ook aan het Christelijk pinkstergeloof: het zogenaamde pentecostalisme. Kennis

hierover wordt node gemist op praktisch en beleidsmatig niveau. De verwachting is dat kennis over religie en de religieuze belevingswereld van West-Afrikaanse migranten enerzijds bijdraagt aan het verlenen van adequate hulpverlening aan slachtoffers van mensenhandel die afkomstig zijn uit West-Afrika. Anderzijds dat deze kennis bijdraagt aan het verkrijgen van kansrijke verklaringen/aangiften in het kader van de opsporing en het nemen van een zorgvuldige beslissing om verblijfsrechtelijke bescherming aan te bieden aan deze groep slachtoffers.

Om deze reden heeft het CKM in samenwerking met het Afrika-Studiecentrum Leiden en de Universiteit voor Humanistiek Utrecht en met ondersteuning van het Leger des Heils Amsterdam een verkennend onderzoek uitgevoerd, getiteld: *A Question of Faith*. Dit onderzoek heeft tot doel om kennis over de rol en betekenis van religie en de religieuze belevingswereld binnen de West-Afrikaanse gemeenschappen in Nederland te vergaren. Het onderzoek richtte zich op het in beeld krijgen van het perspectief van de migranten en bouwt voort op het rapport *De religieuze lacune* uit 2015 van Rijk van Dijk en Laurens ten Kate.⁶

In *De religieuze lacune* is geconstateerd dat enerzijds binnen de Nederlandse hulpverlening aan slachtoffers van mensenhandel van West-Afrikaanse afkomst onbekendheid bestaat met Afrikaanse religieuze tradities zoals het Christelijk pentecostalisme. Anderzijds dat er sprake is van verlegenheid met religie als praktisch en concreet fenomeen in een samenleving die in sterke mate is gesecculariseerd.⁷ Het onderzoeksrapport besluit daarom met een indringende oproep om meer kennis te genereren over religie en religieuze gemeenschap(en) voor de professionals die werken met slachtoffers van West-Afrikaanse afkomst. Met het onderzoek *A Question of Faith* is een aanzet hiervoor gedaan. *A Question of Faith* wordt derhalve gezien als een noodzakelijk onderzoek, omdat alleen met kennis over de West-Afrikaanse leefwereld de brug geslagen kan worden naar een effectieve slachtoffergerichte aanpak.

In deze oplegger bij het rapport gaan we in op de onderzoeksmethodiek, een aantal belangrijke onderzoeksbevindingen en de vraag op welke wijze de bevindingen kunnen bijdragen aan het versterken van een effectieve aanpak van West-Afrikaanse mensenhandel.⁸

2 Zie: Nationaal Rapporteur, 'Slachtoffermonitor Mensenhandel 2015 – 2019', 2020, Tabel 2.1, p. 44.

3 Zie bijvoorbeeld: CKM, Een Crisis in de maak, 2017 en 'Brandbrief Strategisch Overleg Mensenhandel', mei 2019 via : <https://www.hetckm.nl/nieuws-en-publicaties/brandbrief-tweede-kamer-over-uitzetting-mogelijke-mensenhandelslachtoffers/1>.

4 Zie bijvoorbeeld: C. Baarda, 'Human trafficking for sexual exploitation from Nigeria into Western Europe: The role of voodoo rituals in the functioning of a criminal network', *European Journal of Criminology*, 13 (2), p.1-17.

5 HR 4 maart 2014, ECLI:NL:HR:2014:477.

6 Dijk, R. van & Kate, L. ten (2015). *De religieuze lacune. Cultureel-religieuze referentiekaders in de hulpverlening aan slachtoffers van mensenhandel in Nederland*. Universiteit voor Humanistiek, Afrika-Studiecentrum Leiden/AISSR, UvA, Stichting Fairwork.

7 Een van de conclusies van die studie was dat hulpverleners, als professionals met vaak een niet-religieuze achtergrond, moeite hebben om op een cultuursensitieve manier om te gaan met de rol van religie in het leven van migranten.

8 Voor een verdieping, nuance en aanvullende voorbeelden wordt verwezen naar het rapport: *A Question of Faith*.

2. WAT LEERT HET ONDERZOEK ONS?

A Question of Faith is een pilotonderzoek waarin een literatuurstudie is uitgevoerd in combinatie met antropologisch onderzoek onder een kerngroep van achttien West-Afrikaanse migranten in Nederland die mogelijk het slachtoffer zijn geworden van mensenhandel. Via organisaties die steun bieden aan slachtoffers van mensenhandel kwam de onderzoeker in contact met de doelgroep. Zij deed bijvoorbeeld vrijwilligerswerk bij deze organisaties. Dit vrijwilligerswerk bood de onderzoeker de gelegenheid om contact te hebben met respondenten waarbij onderwerpen zoals religie, spiritualiteit en migratie aan bod zijn gekomen. Daarnaast heeft de onderzoeker in de periode van september 2019 tot september 2020 semigestructureerde interviews gehouden met religieuze leiders en hulpverleners. Ook nam zij deel aan religieuze en culturele evenementen. In onderstaande paragrafen wordt een aantal bevindingen uit het onderzoek toegelicht.

Spiritualiteit en religie hoeksteen van leefwereld West-Afrikaanse migranten

In het Westen is het algemeen heersende idee over de religieuze referentiekaders van migranten en slachtoffers dat dit 'oké is zolang dit hen (morele) steun biedt'.⁹ Echter, zoals blijkt uit dit onderzoek, doet deze visie in hoge mate tekort aan de daadwerkelijke betekenis van religie en spiritualiteit in de levens van West-Afrikaanse slachtoffers en gaat het voorbij aan de complexiteit en de verwevenheid van de spirituele, religieuze en materiële wereld. De spirituele wereld is een werkelijkheid waarmee vele West-Afrikanten op jonge leeftijd opgroeien en die een integraal onderdeel uitmaakt van hun bestaan en daarmee een grote invloed heeft op hun dagelijkse denken en handelen. De geestenwereld is een belangrijk onderdeel van het leven, ook toen andere religies zoals het Christendom en de Islam dominant werden. Dit betekent dat veel West-Afrikaanse migranten zijn opgegroeid in een culturele en religieuze context waarin zowel de geestenwereld als religieuze ervaringen als werkelijkheden worden gezien, en naast en door elkaar heen bestaan. De mate waarin spiritualiteit en religie een rol speelt in het dagelijks leven van West-Afrikanten is een realiteit die we in Nederland niet altijd even goed kennen of kunnen voorstellen. Dit kan het uitdagend maken voor professionals die met deze doelgroep werken om de spirituele en religieuze werkelijkheid van West-Afrikaanse migranten te begrijpen en in gevallen zelfs te (h)erkennen.

Kenmerken van West-Afrikaanse spiritualiteit

In het onderzoek worden drie kenmerken van West-Afrikaanse spiritualiteit genoemd die terugkomen in alle vormen van spiritualiteit en tradities: aardsheid, openheid, en verbondenheid.¹⁰ Allereerst aardsheid: in West-Afrikaanse vormen van spiritualiteit is de verbinding tussen het aardse en het spirituele een centraal kenmerk. Dat is bijvoorbeeld terug te zien in de nadruk die er in West-Afrikaanse pinksterkerken ligt op zaken als gezondheid, succes en voorspoed. Het

geestelijke is verweven met het aardse en alledaagse. Een tweede kenmerk is de openheid naar rituelen en gebruiken uit andere tradities: vaak is er sprake van mengvormen. De vraag of een bepaald ritueel of voorwerp 'werkt' (dat wil zeggen: spirituele kracht heeft) kan belangrijker zijn dan uit welke traditie deze afkomstig is. Afrikaanse religie verschilt daarmee van de westerse opvatting van religie waarin wordt aangenomen dat religieuze tradities strikt zijn afgebakend van andere religies. Ten derde blijkt dat relaties en verbinding de kern vormen van Afrikaanse religie en spiritualiteit. Het draait om sociale verbondenheid met elkaar, met geesten en overledenen. Deze verbondenheid kan zowel positief als negatief zijn.¹¹ Tot slot blijkt uit het onderzoek dat het goed is om bij deze beschrijving toe te voegen dat de respondenten in het onderzoek in staat zijn om keuzevrijheid uit te oefenen en afgewogen keuzes te maken in het spirituele domein in het licht van hun specifieke levenssituatie.

De complexiteit die gepaard gaat met het (gebruik van het) woord 'voodoo'

Een van de begrippen die in de context van West-Afrikaanse mensenhandel vaak wordt aangehaald is het woord voodoo. Voor een goed begrip van dit woord, wordt in het onderzoek het begrip voodoo in een bredere context geplaatst van Afrikaanse historische religieuze vormen (in de literatuur vaak aangeduid als Afrikaanse Traditionele Religies (ATR)). In de West-Afrikaanse religieuze gemeenschappen wordt vaker gesproken over vodun wanneer wordt gerefereerd aan ATR. Het is van aanzienlijk belang om te begrijpen dat vodun een wezenlijk onderdeel vormt van de leefwereld van West-Afrikaanse migranten, waarin vodun een positieve, neutrale of negatieve rol kan vervullen. Het gebruik van kennis en rituelen van vodun voor negatieve doeleinden wordt door de respondenten vaak aangeduid als voodoo, juju of zwarte magie en wordt door hen veroordeeld. Voodoo wordt niettemin als een krachtig ritueel gezien waartegen respondenten zichzelf willen beschermen.¹² Het rapport laat zien hoe complex het (gebruik van het) woord voodoo is en dat het tot verkeerde conclusies kan leiden:

'Ik geloof niet in voodoo'

In *A Question of Faith* schrijft de onderzoeker: *'Adelia told me about an episode in her life when she still lived in Sierra Leone. Adelia thought her stepmother had used voodoo, (as) since she was with Adelia's father, he did not show as much care as he used to. Personally, she did not believe in voodoo. 'I don't understand' I said to Adelia, 'you say you don't believe in voodoo, but you also say it's real'. Adelia replied, somewhat proud to tell me her secret: 'It don't work on me! It don't work on me because I pray'. In het rapport komt naar voren dat wanneer iemand zegt 'niet te geloven*

⁹ Zie: *A Question of Faith*, hfd. 5, p. 22.

¹⁰ *A Question of Faith*, p. 6 en Meyer, 2020.

¹¹ Zie bijvoorbeeld de paragraaf 'spirituele hulp' van deze oplegger.

¹² *A Question of Faith*, p. 12.

in voodoo of geesten', dit niet wil zeggen dat men ontkent dat voodoo of geesten bestaan, maar dat het een manier is om uit te drukken dat men zich hiermee niet associeert, en daarnaast dat men de loyaliteit aan het Christendom en bijkomende rituelen, zoals bidden, wil benadrukken. Bovendien, zo wordt in het rapport aangehaald, zijn dergelijke statements (*I don't believe in corona*¹³) in het algemeen een belangrijk gebruik in de Pinkstergemeente als een manier om zichzelf te beschermen/verdedigen tegen negatieve krachten. Professionals die werken met West-Afrikaanse migranten dienen zich hier bewust van te zijn.

Uit deze passage blijkt het belang van kennis over religie. Zo wordt door de respondent aangegeven dat ze niet gelooft in voodoo. Dat kan letterlijk opgevat worden of in de specifieke context worden geplaatst. De letterlijke interpretatie kan tot miscommunicatie en een foutieve gevolgtrekking leiden, omdat de respondent wel degelijk de kracht van voodoo kan erkennen, ook al lijkt ze het tegenovergestelde te zeggen. Wanneer de uitspraak vanuit de culturele en religieuze context bekeken wordt, ziet men dat zij op deze wijze een werkelijkheid aangeeft waarin voodoo weliswaar bestaat, maar zij zich met haar afwijzende woorden zichzelf probeert te beschermen tegen de kracht van voodoo. Er is daarom sprake van een schijnbare tegenstelling die alleen vanuit de religieuze en culturele context begrepen kan worden.

'Vertrouwen en wantrouwen'

Het is voor veel West-Afrikaanse migranten niet de vraag of spirituele krachten bestaan, maar hoe zij hiermee omgaan en met name hoe zij onderscheiden welke krachten te vertrouwen zijn en welke niet. Daarvoor hanteren ze verschillende strategieën. Zo komt bijvoorbeeld in het

¹³ *A Question of Faith*, p. 15.

onderzoek naar voren dat de effectiviteit van rituelen of gebeden wordt bepaald door verhalen en foto's die bijvoorbeeld genezing of een juiste voorspelling van de toekomst bewijzen.

Deze kritische blik op spirituele krachten (maar ook op kerken en leiders) strekt zich ook uit tot de sociale context. Bij een belangrijk deel van de West-Afrikaanse respondenten is er eenzelfde grondhouding merkbaar. Een vaak gehoord adagium is: 'je kan alleen jezelf vertrouwen'. Zoals een van de respondenten het verwoordde: *'You never know the mind of the other person'*.¹⁴ Omdat men de plannen, doelen of motieven van de ander nooit met zekerheid kan kennen, is het volgens een deel van de respondenten niet verstandig om te veel over jezelf prijs te geven, zowel binnen als buiten de kerkgemeenschappen.¹⁵ Dit is een belangrijk gegeven met het oog op het opbouwen van vertrouwen met West-Afrikaanse migranten.

Spirituele hulp

Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat West-Afrikaanse migranten in het algemeen druk ervaren om geld naar huis te sturen. Die druk wordt vaak uitgeoefend via de spirituele weg. Het idee is dat familie of vrienden rituelen (laten) uitvoeren om de migrant meer succes te geven en geld naar huis te sturen, of, in het geval van kwaadwillenden die willen dat de migrant faalt, ongeluk te laten ondervinden. Migrantten willen zich hiertegen beschermen en zoeken daar dan dus ook spirituele manieren voor. Niet alleen bij slachtoffers van mensenhandel speelt de spirituele wereld een rol, positief of negatief, ook bij andere migranten kan er sprake zijn van spirituele dwang, waar ze hulp voor zoeken.¹⁶

¹⁴ *A Question of Faith*, p. 18.

¹⁵ Idem.

¹⁶ *A Question of Faith*, par. 4.3.1.



3. WAT IS DE WEG VOORWAARTS?

A Question of Faith geeft dieper inzicht in de religieus-spirituele kant van het leven van West-Afrikaanse migranten en de invloed die dit heeft op hun leven. Spiritualiteit, religie en religieuze netwerken spelen op verschillende manieren een belangrijke rol. Kennis over religie en spiritualiteit is dan ook essentieel om migranten van West-Afrikaanse afkomst die mogelijk het slachtoffer zijn van mensenhandel adequate hulp te kunnen bieden of te begeleiden bij het opnemen van een verklaring of een aangifte in het kader van de opsporing of te begeleiden bij een aanvraag voor verblijfsrechtelijke bescherming als het gaat om mensenhandel.

Uit het rapport blijkt dat een cultuursensitieve benadering waarin kennis over religie en spiritualiteit wordt meegenomen door opsporings-, zorg- en/of IND-professionals een primaire voorwaarde is voor communicatie met West-Afrikaanse migranten. Dit draagt naar verwachting bij aan het versterken van vertrouwen met deze groep migranten. De onderzoekers doen een aantal aanbevelingen om te komen tot een meer adequate cultuursensitieve werkwijze, te weten:

- (i) Er dient toe te worden gewerkt naar een meer holistisch begrip van religie;
- (ii) De focus op de verbinding tussen religie en migratie dient te worden verbreed, en
- (iii) Er dient meer aandacht te zijn voor de autonomie en 'agency'¹⁷ van migranten en slachtoffers van mensenhandel.¹⁸

Concreet bepleiten de onderzoekers dat openstelling en oprechte interesse in 'de cultureel verschillende oriëntatie' voorwaarde is voor een gesprek over gevoelige en persoonlijke onderwerpen als religie en spiritualiteit, alsook migratie en (mogelijke) uitbuiting. Het ligt derhalve in de lijn der verwachting dat een persoonlijke vertrouwensband alleen over een langere periode kan worden opgebouwd.

De oprechte interesse in de ander dient ook gepaard gaan met wat de onderzoekers noemen 'radicaal respect' voor een fundamenteel onderdeel van het West-Afrikaanse religieuze landschap: het bestaan van geesten en krachten als een factor van belang in (het begrip van) de wereld en in het persoonlijke leven van West-Afrikaanse migranten.¹⁹ Gezien het feit dat professionals die werken met West-Afrikaanse migranten - die mogelijk het slachtoffer zijn geworden van mensenhandel - vaak niet-religieus zijn²⁰ of juist vanuit het referentiekader van hun eigen religie naar de beleving van religie en spiritualiteit van hun cliënt kijken, vormt dit in de praktijk vaak een worsteling en kan, zonder dat dit gewild wordt, onbegrip ontstaan. Een cultuursensitieve benadering vergt dan ook bovenal en allereerst van de professional een kritische reflectie op het eigen referentiekader: hoe bepaalt mijn wereldbeeld, mede vanuit een religieuze of niet-religieuze achtergrond, mijn blik op de wereld en op de onderwerpen die voor West-Afrikaanse cliënten belangrijk zijn? 'Radicaal respect' zou het fundament dienen te zijn voor een leidende slachtoffergerichte aanpak van mensenhandel die in de kern cultuursensitief van aard is.

¹⁷ Oftewel de vrijheid om zelf keuzes te maken.

¹⁸ Zie: *A Question of Faith*, p. 22.

¹⁹ Idem.

²⁰ Zie het rapport *De religieuze lacune*, zie noot 11.



NAWOORD

In onze westerse samenleving is religie vaak beperkt tot een bron van steun of houvast in het leven van de individu en een persoonlijke manier om de wereld te aanschouwen. Voor spiritualiteit is echter maar beperkt ruimte en geloof in geesten en bovennatuurlijke krachten krijgt betrekkelijk weinig aandacht in de Nederlandse hulpverlening, het aangifteproces mensenhandel en de verblijfsrechtelijke procedure. Gebaseerd op de onderzoeksbevindingen concludeert het CKM dat de aanpak van West-Afrikaanse mensenhandel allereerst effectief is als de hulpverlening en opsporing gevoelig is voor de culturele wortels en leefwereld van aangevers en cliënten. Dat betekent dat er in de omgang van politie, hulpverlening en de IND met West-Afrikaanse slachtoffers een cultuursensitieve aanpak noodzakelijk is, een die gericht is op het creëren van vertrouwen – de voorwaarde voor open communicatie met mogelijke slachtoffers. Hiervoor is allereerst kennis nodig over de brede functie van religie en spiritualiteit in de levens van West-Afrikaanse slachtoffers, die bijvoorbeeld veel verder reikt dan de rol van voodoo in het proces van mensenhandel. Kennis die ingebed moet worden bij professionals en binnen het systeem van de opsporing, hulpverlening en de IND en de fundering moet leggen voor een cultuursensitieve aanpak.

Om de specialistische kennis onder opsporingsambtenaren, IND-medewerkers en hulpverlening op te bouwen wordt het derhalve noodzakelijk geacht om te investeren in training. Een training waarin allereerst aandacht is voor een kritische reflectie op het eigen perspectief op de wereld en hoe zaken als religie en spiritualiteit worden waargenomen en beoordeeld. Het onderzoek laat namelijk zien dat het doorgronden van en respect hebben voor de religieuze en spirituele wereld essentieel is om openheid en vertrouwen te creëren in een ontmoeting met West-Afrikaanse slachtoffers. Immers, religie en spiritualiteit zijn een centraal onderdeel van de identiteit en bepalend voor hun interpretatie van gebeurtenissen en de wereld, en derhalve ook in de context van migratie en mensenhandel. Bovendien hangt hun angst en wantrouwen jegens anderen en autoriteiten sterk samen met gebeurtenissen en krachten van spirituele aard. Als professionals tonen dat zij kennis hebben van en respect hebben voor dit wereldbeeld, is de verwachting dat een fundament voor vertrouwen van slachtoffers in professionals wordt gelegd.

